

Over kunst

Bedoeling en opzet van dit thema

Het is de bedoeling de leerlingen schoonheid te laten ontdekken, schoonheid in de kunst. Als inleiding kunnen we de leerlingen iets laten zien over de schoonheid in Gods schepping (op internet is genoeg indrukwekkends te vinden) of kan gewezen worden op de schoonheid van de tabernakel en tempel (de discipelen waren erg onder indruk van de tempel). Om dit thema bij leerlingen BSO ingang te doen vinden kan men kijken naar enkele (christelijke) graffiti (opzoeken op Google) of voor leerlingen metaal kijken naar een beeldfragment 'heavy metal' (<https://www.ap.be/gezondheid-en-welzijn/nieuws/heavy-metal-kunst-voor-bso-leerlingen/3748>) – of zelf iets dergelijks te gaan bezoeken. Spannend is om met de leerlingen zelf een bijbels thema of verhaal op creatieve wijze vorm te geven; en waarom niet proberen in de stijl van een van de grote meesters (die hieronder genoemd worden). Het thema kunst biedt ook een interessante invalshoek voor ILC-projecten. Ook kunstenaars hebben elk op hun manier bijbelse thema's uitgebeeld. In een paar lessen worden de leerlingen geconfronteerd met enkele kunstwerken. **Het staat de leerkracht vrij om enkele kunstenaars en hun werken naar eigen keuze te behandelen.**

Doelstellingen

1. De leerlingen brengen hun waardering voor kunstwerken onder woorden.
2. De leerlingen leren kunstwerken analyseren en drukken uit wat wordt afgebeeld.
3. De leerlingen herkennen thema's uit de Bijbel in kunstwerken.
4. De leerlingen leggen uit hoe kunstenaars Bijbelse thema's op een eigen manier hebben vormgegeven.
5. De leerlingen vertellen iets over het Bijbelse verhaal dat ze zien afgebeeld.
6. De leerlingen situeren de besproken kunstenaars in hun tijd en vertellen iets over hun leven.

Uitwerking bij wijze van voorbeeld: Bosch, Rembrandt, Chagall

Hieronder worden – **bij wijze van voorbeeld en als aanmoediging** – drie kunstenaars besproken: Jheronimus Bosch, Rembrandt van Rijn en Marc Chagall. De keuze viel op deze drie omdat ze voor leerlingen BSO intrigerend en bizar (Bosch), indrukwekkend (Rembrandt) en kleurrijk fantasievol zijn (Chagall). Voor leerlingen die doorgaans weinig affiniteit met kunst hebben, zullen deze kunstwerken hopelijk aanspreken. Behalve deze bladen voor de leerkracht, zijn er ook leerlingenbladen, en bij de drie genoemde kunstenaars hoort ook een powerpoint. Het is immers belangrijk dat leerlingen zoveel mogelijk de kunstwerken in hun volle glorie zien: geprojecteerd op een scherm dus, en niet enkele op een blaadje papier (de getoonde kunstwerken worden ook op het leerlingenblad weergegeven). Een van de doelen is immers bij de leerlingen verwondering te wekken, gevoel voor schoonheid bij te brengen. Aan die powerpoints kan de leerkracht uiteraard ook andere beelden toevoegen. Het materiaal op de leerlingenbladen moet niet allemaal gegeven te worden. De leerkracht dient er een keuze uit maken. De doelstellingen worden tezamen nagestreefd in de lessen.

Hierna volgen de uitgewerkte lessen over Jheronimus Bosch, Rembrandt en Chagall. De bijbehorende leerlingenbladen zijn apart uitgewerkt. In het ZIP-bestand vindt u extra materiaal (o.a. hogere resolutieversies van de leraren-leerlingenbladen) en powerpoints over Bosch, Rembrandt en Chagall, met de afbeeldingen die besproken worden.

Jheronimus Bosch

Ter introductie: enkele filmpjes naar keuze op:

<http://boschexpo.hetnoordbrabantsmuseum.nl/nl/jheronimus-bosch>

Ook: https://www.youtube.com/watch?v=OlEYKGbTc_4&feature=youtu.be

Hierbij volgende vragen voor de leerlingen staan op leerlingenblad.

Projecteer de beelden indien mogelijk via beamer. Dat komt bij de leerling veel indrukwekkender over. Hieronder vindt u afbeeldingen die in een powerpoint kunnen worden gezet.

Laat de leerlingen zoveel mogelijk zelf vertellen wat zij denken dat afgebeeld wordt. Geef pas dan bijkomende uitleg.

Eventueel kan dieper ingegaan worden op wie Jheronimus Bosch was. Voor de leerling kan dit best aan bod komen naargelang de vragen die tijdens de les opkomen (hier is geen apart werkblad voor leerlingen voor):

Wie was Jheronimus Bosch ?

Hoe zag Jheronimus Bosch er uit? Zo zag Jheronimus Bosch, of gewoon Jeroen, er ongeveer uit, maar het is pas na zijn dood getekend. Misschien zit er ergens in zijn schilderijen een zelfportret verstopt?

Wie was Jeroen?

Jeroen werd geboren als Jheronimus van Aken, omstreeks 1450, in 's-Hertogenbosch. Zijn vader, Anthonius van Aken, had een schildersatelier aan de markt. Daar leerde Jheronimus het vak. Na de dood van zijn vader en broers zette Jheronimus het familiebedrijf voort onder de naam 'Bosch', naar de stad waar hij woonde en werkte. Maar wij mogen Jeroen zeggen.

Waar woonde Jeroen?

Jeroen werkte samen met zijn broers en neven in het atelier aan de markt. Toen hij trouwde met zijn rijke vrouw Aleid van de Meervenne ging hij aan de overkant van de markt wonen.

Was Jeroen beroemd?

Als lid van het Onze Lieve Vrouwe Broederschap hoorde Jeroen al snel tot de elite van de stad. Al tijdens zijn leven sierde zijn werken de muren van kerken en Europese hoven in Brussel, Venetië en Breda en werd zijn werk eindeloos gekopieerd.

Tegenwoordig hangen zijn werken in de meest vooraanstaande musea ter wereld. Maar in 2016 komen zijn meesterwerken weer thuis!

Anoniem De Lakenmarkt van 's-Hertogenbosch, 1530

Het Noordbrabants Museum Foto: Peter Cox

Het werk van Jheronimus Bosch

Het atelier

Jeroen werkte samen met zijn assistenten in een atelier. Eerst brachten zijn assistenten op houten panelen een witte onderlaag aan van gemalen schelpen gemengd met dierlijke lijm. Daarop schilderde meester-schilder Jeroen met losse penseelstreken de grote lijnen. Met zelfgemaakte olieverf vulden de assistenten de grote vlakken in. De finishing touch deed de meester zelf. Doordat er aan elk paneel dus meerdere mensen werkten, is het niet altijd makkelijk te zeggen of een werk echt helemaal door Jeroen zelf is gemaakt.

Je herkent het werk van Jeroen aan de beroemde monsters, de duivelse figuren, engelen en heiligen. Maar ook zijn navolgers waren daar erg goed in. Het werk van Jeroen was zo populair dat er heel veel kopieën (en vervalsingen) van zijn gemaakt. Vaak staat ook de signatuur van Jeroen er op, terwijl die op een flink aantal echte werken juist ontbreekt. Ingewikkeld hè? Hoe herken je dan een echte Bosch? Dat kan alleen na uitgebreid onderzoek van de jaarringen van het hout en de gebruikte soort verf. Met speciale foto's kunnen we het 'handschrift' van Jeroen herkennen in de eerste schetsen in de onderlaag. Dankzij een groot onderzoek zijn dit soort geheimen onder de verf straks te zien in de tentoonstelling.

Op het eerste gezicht zie je in de schilderijen van Jeroen allemaal vreemde fantasiewezens, maar elk figuurtje heeft een achterliggende betekenis. In alles is Jeroen een kind van zijn tijd. Hij waarschuwt ons voor de duivelse verleidingen, legt menselijke zwakheden bloot en toont ons hoe de mens zal worden afgerekend voor zijn zonden, als we ons niet laten leiden door het goede.

Maak je eigen Bosch!

Als Jeroen nu zou leven, wat zou hij dan nu maken? Ontwerp en maak een eigentijds Bosch kunstwerk. Kies een onderwerp dat past bij Jeroen Bosch. Waar is het kunstwerk straks te zien? Wat voor materiaal ga je gebruiken? Aan de slag!

(Bron: Het noordbrabants museum, Jheronimus Bosch docentenhandleiding, 5, 7, 11)

Ter info (gedeelte uit boekenbijlage De Morgen, 09/03/16, p.3).

Bosch stond (en staat nog altijd) bekend om zijn fantasierijke schepsels: de mengwezens, kopvoeters, fabeldieren. Bosch was de 'duivelmaker', zoals hij door een latere bewonderaar genoemd werd. Maar ook die kenmerkende wezens heeft hij niet uitgevonden. Er bestond een rijke traditie van *drolerie*, een soort droedels eigenlijk, lage vormen van kunst die opdoken in de marges van teksten. Ze dienden als illustratie en ook als geheugensteuntje voor de lezer. Het waren samengestelde, memorabele beelden om bepaalde concepten vast te houden, erg verwant met de geheugentechnieken die je in veel moderne zelfhulpboeken over geheugentraining kunt vinden. Bosch was wel een van de eersten om dit soort motieven te gebruiken op grote doeken. En om de mythe van de visionaire kunstenaar in de romantische zin helemaal te ontkrachten: veel van het ontwerp van een doek kwam tot stand in samenspraak met de opdrachtgever. Die koos doorgaans het onderwerp en vaak zelfs een deel van de motieven die te zien moesten zijn. In die zin zijn Bosch' schilderijen een perfecte weerspiegeling van wat de mensen, en dan vooral de elite, wilden zien en vertellen ze ons veel over de tijdgeest. [...]

Bosch had toegang tot de hoogste kringen dankzij zijn lidmaatschap van de Illustere Lieve Vrouwe Broederschap, een religieus genootschap zoals er meerdere waren in die tijd. Die genootschappen hadden de bedoeling gelovigen nauwer te betrekken bij de kerk, maar vormden vooral een goede gelegenheid voor schranspartijen en networking. Essentieel voor een schilder, vroeger net zo goed als nu. De elite hield zich vooral bezig met *fun and games*, zij het met een stichtelijke ondertoon. [...] De heersers hadden vaak enorme versierde tuinen, pretparken avant la lettre, waarin houten robots, lachspiegels en opgezette aapjes een bont geheel vormden. De mannen en vrouwen in het gezelschap moesten zich een weg door de tuin banen, waarbij verborgen sproeiers de dames natspoten en de mannen werden bekogeld met vuil, veren en roet. Het was een rollercoaster-rit met een stichtelijke boodschap aan het slot. Dat ze nederig hadden te zijn in het aanschijn van God, of zoiets. Zo gelezen geeft een van Bosch' bekendste en meest gereproduceerde schilderijen, de *Tuin der lusten*, een heel andere aanblik. Wat voor ons een bevreemdende, moeilijk leesbare wereld is, moet voor de mensen van zijn tijd heel herkenbaar geweest zijn. Voor hen, of althans voor zij die zich schilderijen konden veroorloven, was dit zoals naar *Temptation Island* kijken, onder het mom van een zedenles. Bosch speelt een in die tijd erg geliefd spel, namelijk een zo

Ook monstertjes: Waterspuwers Kerk Den Bosch

ingenieus mogelijk tapijt van betekenissen weven, 'ter lering ende vermaek'. Hij verwijst tegelijkertijd naar de actualiteit van toen, naar zijn hooggeplaatste opdrachtgevers en naar de christelijke symboliek, die ons veel minder vertrouwd is, maar die toen duidelijk herkend en begrepen werd. Het is soms hallucinant om te lezen hoe betekenisvol elk handgebaar, elke houding en elke plaatsing op het doek zijn. Niets op de doeken is wat het lijkt. Bosch' schilderijen waren spiegels die de mensen werden voorgehouden. En iedereen, hoe divers ook, kon zichzelf erin vinden.

Heremieten drieluik.

Welke duivelse verleidingen zie je op het linker- en midden paneel?

- a. Linker paneel:
- b. Midden paneel:

Op het rechterpaneel zie je de heilige Egidius. (Eventueel: Zoek op internet naar de legende van Sint Egidius). Welke elementen uit de legende zie je terug in op het rechterpaneel?

.....

Dit werk stelt drie belangrijke vroegchristelijke heiligen voor: Antonius (links), [Hiëronymus](#) (midden) en [Egidius](#). Wat deze heiligen met elkaar gemeen hebben is dat ze korte of lange tijd in complete afzondering geleefd hebben.

- Antonius was een van de eerste christenen die zich terugtrok in de [Egyptische](#) woestijn.
- Hiëronymus leefde vanaf [386](#) in afzondering in [Bethlehem](#).
- Egidius trok zich terug in Zuid-Frankrijk, waar hij met God gesproken zou hebben.

De hooiwagen.

Na een oorlog tussen engelen in de hemel, veranderen de verliezers in duivels. Ze vallen als insecten en kikkers uit de hemel op aarde.

God schept Eva uit Adam.

De slang verleidt de mensen.

Adam en Eva worden verbannen uit het paradijs. De engel Michaël stuurt hen voor altijd weg.

De engel is de enige die het licht van Jezus in de hemel ziet.

Alle mensen proberen het hooi te pakken te krijgen en er 'een graantje van mee te pikken'. Het goud-gele hooi staat symbool voor het geld.

Mensen vechten en doden.

De geestelijkheid is net zo erg als het gewone volk: ze vullen hun eigen zakken.

De mensen worden door duivels meegenomen naar de hel. Telkens als de mensen iets verkeerd doen, bouwen de duivels er een stukje hel bij.

De levenspelgrimage

De buitenluiken van het werk *De Hooiwagen* tonen een man met een stok en een grote man op zijn rug. Vaak is deze man een landloper of marskramer genoemd (mars betekend mand, en kramer koopman). Het laatste onderzoek leert ons dat we deze man eerder als een pelgrim moeten zien, die symbool staat voor de gehele mensheid. Het leven van de mensen is als een pelgrimstocht: een lange reis met een heilig doel aan het einde. In de mars op zijn rug draagt de pelgrim zijn zonden. De voorstelling op de buitenluiken heeft een directe relatie op het panorama aan de binnenzijde. Het pad, of de levensweg, loopt door op de drie panelen.

(volgende pagina)

Welke van deze symbolen zie je wel/niet terug op de buitenzijde van De Hooiwagen?

Bescherming	verleiding
gelovige	duivel
gevaar	levensweg

Het lijden van Christus.

(Bron: Jheronimus Bosch. Voortgezet onderwijs klas 4, 5 en 6 – noortbrabants museum, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/82/Hieronymus_Bosch_054.jpg)

De volgende drie werken die je gaat bekijken, gaan allemaal over het lijden van Christus. Dit is een centraal thema in het werk van Jeroen.

Je kunt de werken bijna lezen zoals een stripverhaal. De bijbel beschrijft hoe Jezus er van wordt beschuldigd voor onrust te zorgen: hij laat zich 'de koning der Joden' noemen en ontkent niet dat hij de zoon van God is. Hij wordt voor de Romeinse landvoogd Pilatus gebracht. Die laat hem geselen en toont hem dan aan het volk. Als je goed kijkt zie je op het schilderij drie teksten staan. De teksten zijn in het latijn. Het zijn een soort tekstwolkjes, zoals in een strip. Pilatus wijst en zegt: 'Ecce homo'. (zie, de mens) Het volk roept 'Crucifige eum' (kruisig hem). De man links onder roept: Salva nos xp(ist)e rede(m)ptor (Verlos ons, Christus ,

Heiland!)

Bekijk *Ecce Homo* en beantwoord de vragen.

- a. Pilatus gelooft wel / niet in de schuld van Jezus. Leg uit hoe je dat ziet aan de voorstelling op het schilderij.
- b. Het volk gelooft wel / niet in de schuld van Jezus. Leg uit hoe je dat ziet aan de voorstelling op het schilderij.

Johannes op Patmos

Als zoon van God had Jezus natuurlijk wel kunnen voorkomen dat hij werd gekruisigd. Maar uit liefde voor de mensen is hij voor hen gestorven. Op die manier heeft Jezus een deel van de zonden van de mensen op zich genomen. Daardoor hoeven mensen, voordat ze naar de hemel gaan, minder lang te branden in het vagevuur om zich van hun zonden te zuiveren. Het lijden van Jezus is een terugkerend thema in het werk van Jheronimus. Daarmee herinnert

hij de mensen er aan dat Jezus voor hun zonden is gestorven. Het zou wel heel ondankbaar zijn als mensen vervolgens weer nieuwe zonden zouden begaan!

Bekijk de Passietaferelen. De hieronder beschreven details zijn met de klok mee afgebeeld als een soort stripverhaal. Zet de letters in de juiste volgorde.

Volgorde 1: 2: 3: 4: 5: 6: 7: 8:

- A. Er wordt een kroon van doornen op zijn hoofd gedrukt.
- B. De Joodse hogepriesters brengen Jezus voor de Romeinse landvoogd. Hij laat zich overhalen en veroordeelt Jezus tot de dood.
- C. In een olijfboomgaard bidt Jezus tot God. Hij vraagt om steun tijdens het lijden dat hem te wachten staat.
- D. De vogel pikt in zijn eigen borst en voedt zijn jongen met zijn eigen bloed. Net als Jezus bloedde voor de zonden van de mensheid.
- E. Jezus wordt in zijn graf gelegd. Drie dagen later zou hij opstaan uit de dood.
- F. Als Jezus sterft verduistert de lucht boven Jeruzalem.
- G. Jezus moet zijn eigen kruis de berg opdragen. Hij bezwijkt onder het gewicht.
- H. Judas verradt Jezus met een kus. Dat is het afgesproken teken waardoor de soldaten weten wie ze gevangen moeten nemen.

Kruisiging van Christus

Hier zie je hoe Jezus zijn kruis draagt richting het galgenveld op de berg Golgotha, de plek

waar hij gekruisigd zal worden. Bekijk en vergelijk de beide afbeeldingen en beantwoord de vragen:

a. Uit welke beeldelementen blijkt het lijden van Christus?

.....

b. Jeroen vond dat we een voorbeeld aan Christus moesten nemen. Wat kunnen wij volgens hem leren van Christus? Betrek de voorstellingen in je antwoord.

.....

Onderaan ligt een bot, dat verwijst naar het galgenveld. Jeroen toont ons hier de voorbereidingen van de kruisiging van twee misdadigers die naast Jezus zullen worden gekruisigd. De Bijbel vertelt hoe Jezus tot de goede misdadiger spreekt: "Voorwaar zeg ik u, heden nog zult gij met mij zijn in het paradijs."

c. Welke moordenaar is 'de goede misdadiger'? Waar kun je

dat aan zien?

.....

de kruisiging van Christus

Visioenen uit het hiernamaals.

Wikipedia. De panelen stellen voor: het Aardse Paradijs, de opstijging naar het hemels paradijs, de val der verdoemden en de hel. Het voorkomen van zowel uitverkorenen als gedoemden doet vermoeden dat op het verloren gegane middenpaneel een Laatste Oordeel gestaan heeft. Het idee van het bestaan van een aard paradijs en een hemels paradijs was in Bosch' tijd heel normaal. Het aard paradijs wordt hier voorgesteld als de Tuin van Eden, te herkennen aan de paradijs- of levensbron. Van het hemelse paradijs is alleen de ingang afgebeeld. Op het linkerpaneel van het *Brugse Laatste Oordeel-drieluik* is de ingang van het hemels paradijs voorgesteld als een cirkel van vuur. Hier is deze voorgesteld is als een tunnel van licht. Deze tunnel bestaat uit zeven segmenten, die verwijzen naar de zeven planeetsferen tussen aarde en empyreum. Deze sferen komen meer voor in de 15e eeuw, maar nooit als tunnel. Op het hellevaart-paneel worden verdoemden door

demonen een peilloze diepte in geduwd, terwijl op het laatste paneel, dat de hel voorstelt, een man

een wanhopig gebaar maakt, terwijl hij lastig wordt gevallen door een groene kwelduivel.

Het aards paradijs
Met waterbron (in het paradijs ontsprong water)

Opstijging naar de hemel
Zeven kringen in tunnel: zeven planeetsferen

Val der gedoemden

Rembrandt van Rijn

Na een korte inleiding op het leven van Rembrandt (ontleend aan <https://kunstopdenoordwijksschool.wordpress.com/barok/1606-%E2%80%93-1669-rembrandt-van-rijn/>) en attenderen op zijn bekendste werk 'de nachtwacht', bekijken we met de leerlingen aandachtig enkele schetsen en schilderijen van Rembrandt. Bij voorkeur uitvergrooten via beamer. Welke bijbelse taferelen worden hier afgebeeld? Help de leerling eventueel op weg door een hint te geven. Bespreek met de leerling het bijbelgedeelte dat wordt afgebeeld. Bijvoorbeeld 'de terugkeer van de verloren zoon': waarom knielt de verloren zoon?

Hoe
kijkt
de
ande
re
zoon
?
Waa
rom
?
Enz.

Tekeningen Rembrandt: Welke bijbelverhalen herken je?

- ongelovige thomas
- storm op het meer
- Belsasar en het teken op de wand

Chagall

Na een korte inleiding over wie Chagall was, bekijken we enkele werken van hem. Liefst geprojecteerd op een scherm. We bespreken met de leerlingen wat we zien, we zoeken naar verbanden met de bijbel.

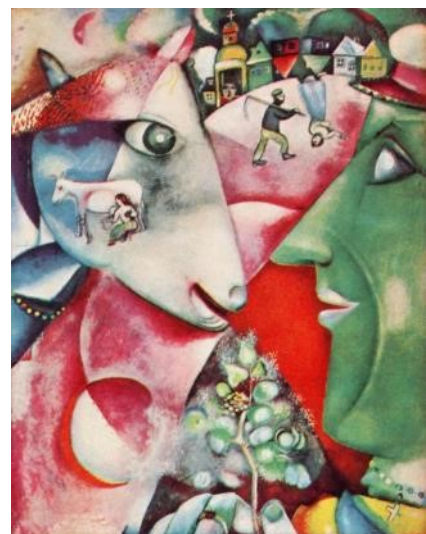
Chagall

De joodse samenleving in Rusland was bekrompen en gemoedelijk. Zijn geboortestad, Vitebsk, was een typisch voorbeeld van een 'shtetl' met zijn houten huisjes, landelijke sfeer en armoede. De bevolking (50.000) bestond voor de helft uit joden. Marc Chagall ging na de joodse lagere school naar de openbare school, al waren joodse kinderen daar verboden (zijn moeder had een leraar omgekocht). Zo kon Chagall ontsnappen aan een wereld waarin verstikkende familie en vriendschapsbanden het leven volledig beheersten. Marc sprak Russisch i.p.v. Jiddisch, nam viool- en zanglessen en begon te tekenen. Hij kwam in contact met de burgerij, die wat ruimdenkender was, zich bezighield met culturele dingen. Hij trok naar St. Petersburg om er een opleiding tot kunstenaar te volgen. Daar maakt hij zich los van zijn achtergrond.

In Parijs, waar toentertijd ook andere Russische kunstenaars naar toe trokken, lijdt Chagall armoede. In 1914 keert hij terug naar Rusland voor het huwelijk van zijn zus, maar gezien de oorlog die uitbreekt geraakt hij het land niet meer uit. Hij trouwt. Hij is bang te worden opgeroepen voor het leger, wat ook gebeurt, maar hij kan aan een administratieve baan geraken. Als de revolutie uitbreekt lijkt dat gunstig voor de joden: zij worden nu als gelijke burgers met de Russen gezien. De bolsjewieken hadden ook een einde gemaakt aan de oorlog. Chagall krijgt de taak in Vitebsk de kunst te propageren onder de arbeiders. Hij is erg enthousiast: "Geloof me, een veranderde arbeidersbevolking zal klaar zijn de toppen van kunst en cultuur te beklimmen". Maar zijn eigen werk wordt door de communisten niet gesmaakt. Hij werd afgezet. Na een moeilijke periode in Moskou trekt hij terug naar Parijs.

"Ik en het dorp"

Eventueel kan kort ingegaan worden op 'Ik en het dorp'. Radiale compositie vanuit centraal punt. Motieven aan verschillende werkelijkheden ontleend, worden tot beeldende eenheid gevormd. Op vier vlakken staan mens en dier (lam), natuur (twijg) en samenleving (dorp) tegenover elkaar. In de fantasie van de kunstenaar worden herinneringen tot symbolen. (Alle details uit het werk zijn terug te voeren op herinneringen).

De witte kruisiging.

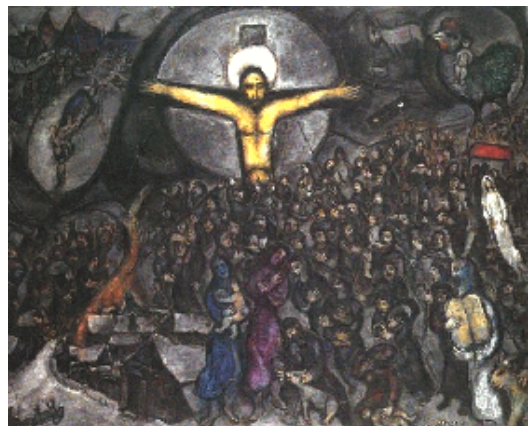
Door een reis naar Polen in 1935 zag Chagall dat de politieke realiteit gevaarlijk was. Zijn kennismaking met het getto van Warschau raakte hem diep. Hij was erbij toen zijn vriend Dubnov op straat werd uitgescholden voor 'smerige jood'. Antisemitisme en pogroms waren aan de orde van de dag. In de gedaante van de gekruisigde Christus geeft Chagall een antwoord op de eigentijdse ellende.

Revolutionairen met rode vlaggen trekken plunderend door een dorp. Vluchtelingen schreeuwen vanuit een boot om hulp. Een man in nazi-uniform steekt een synagoge in brand. Gedaanten op de voorgrond vluchten. Iemand stapt over een brandende torarol. Weeklagend zweven figuren uit het O.T. langs de achtergrond. Maar een heldere lichtstraal dringt van boven door in de duisternis beneden en belicht de witte, ongeschonden gekruisigde. De sporen van zijn lijden zijn verdwenen. Het geloof in Hem, zo luidt Chagalls boodschap, doet bergen wanhoop verplaatsen. (Uit: I. F. Walther, R. Metzger, *Marc Chagall 1887-1985 Schilderkunst als poëzie.*, 62-65).

De exodus

De titel verwijst naar de uittocht van de Israëlieten uit Egypte. Nadat men de Rode Zee op wonderbaarlijke wijze overgestoken was, ontving Mozes de Tien Geboden. In het schilderij houdt hij de Stenen Tafelen in zijn armen. Achter hem dringt een onoverzienbare mensenschare over het gehele doek. Het is het volk Israël, dat zijn land binnentrekt, zoals het in de Bijbel verteld wordt. In Chagalls ogen was er een moderne parallel hiervoor tijdens de Tweede Wereldoorlog tot aan de stichting van de staat Israël in 1948. (Uit: I. F. Walther, R. Metzger, *Marc Chagall 1887-1985 Schilderkunst als poëzie.*, 81-83).

We zien rechts onderaan Mozes staan met de twee stenen tafelen. Links bovenaan zien we water, waar mensen doorheen trekken. Maar we ontdekken ook dat het in dit schilderij niet alleen gaat om de uittocht uit Egypte. Want er varen schepen en mensen dreigen in het water om te komen. Ook zien we links onderaan een brandend stadje. Het zijn beelden uit de geschiedenis van het volk Israël. De schepen symboliseren de pogingen van Joden om over zee te vluchten uit het levensgevaarlijke Europa. Heel bekend is de geschiedenis met het schip "Exodus", dat vol vluchtelingen probeerde Palestina te bereiken, maar niet werd toegelaten. Een ramp. En het brandende stadje vertelt het verhaal van de pogroms in het oostelijk deel van Europa. Maar ze zijn op weg naar huis. Na 1948, de stichting van de joodse staat, kan dat gezegd worden. De exodus naar Israël is realiteit. En... Jezus gaat mee. Het is de tijd van de "Heimholung Jesu", het thuishalen van Jezus. In bepaalde joodse kringen is men tot het inzicht gekomen dat Jezus niet aan de christenen

toebehoort (althans niet alleen aan de christenen), maar aan de Joden. Hij is een Jood, die ook joods verstaan moet worden. Of dat laatste door Chagall ook zo gezien wordt lijkt me de vraag. In ieder geval is de afgebeelde Jezus de lijdende Jezus, die bij zijn volk hoort dat ook zoveel lijden te dragen heeft gekregen. En deze Jezus is voor hem een symbool van hoop.

De gele kruisiging

Een tweede schilderij is “de gele kruisiging” (1942). De ladder komt op vele schilderijen voor en is het beeld van de verbinding van hemel en aarde. Het is een herinnering aan de droom van Jakob, waarin hij de ladder zag die naar de hemel reikte waarop engelen op en neer gingen. Verder heeft Chagall Jezus hier afgebeeld met aangelegde gebedsriemen; we zien dat op zijn linkerarm en ook op het doosje met de heilige teksten op zijn voorhoofd. Opmerkelijk aan Jezus is ook de aureool rondom zijn hoofd. Het is alsof Jezus hier afgebeeld is als op een icoon. Heel opvallend is ook de geopende groene boekrol, met daaronder een engel die op de bazuin blaast en een brandende kaars vasthoudt.

De vallende engel.

Niet minder dan 25 jaar heeft Chagall gedaan over de voltooiing van dit werk. Toen hij in 1922 met de herinnering aan de revolutie nog vers in het geheugen aan dit doek begon, moest dit, met alleen de gedaante van de jood en de engel, de oudtestamentische rechtvaardiging van het kwade in de wereld voorstellen. Hij begon steeds meer beelden uit zijn herinneringen aan de kleine wereld in Rusland toe te voegen en toen ten slotte het schilderij werd voltooid, had hij zelfs het christelijke motief van de Madonna en de gekruisigde erin gebracht. In dit schilderij vatten elementen uit de joodse droom, Chagalls levensgeschiedenis en het christelijke verlossingsmotief zijn visie samen. (Uit: I. F. Walther, R. Metzger, *Marc Chagall 1887-1985 Schilderkunst als poëzie.*, 73-74).

De brandende braamstruik.

Te lezen als een Hebreeuwse tekst: van rechts naar links. Rechts: Mozes met de schapen van zijn schoonvader Jethro. Aangetrokken door de brandende struik met de Engel des Heren (centrum). Links: Mozes met de stenen tafelen, onder hem door gaat het volk door de zee. Een wolk beschermt hen tegen het leger van de Farao dat hen achtervolgt.

De Jacobs ladder

Rechts: De engel met de menora in het midden, schepping, licht. Een engel ook waarop het lijden zich al afspeelt. Zie de gekruisigde. Maar onder de vleugel ook een andere engel die met zich een lam meebrengt. Hij is op weg naar Abraham.

Links: Jacob vlucht voor Esau. Hij zal het land verlaten. Dan is er die droom: de ladder vanuit de hemel en een steen om zijn hoofd neer te leggen. Bewegende engelen.

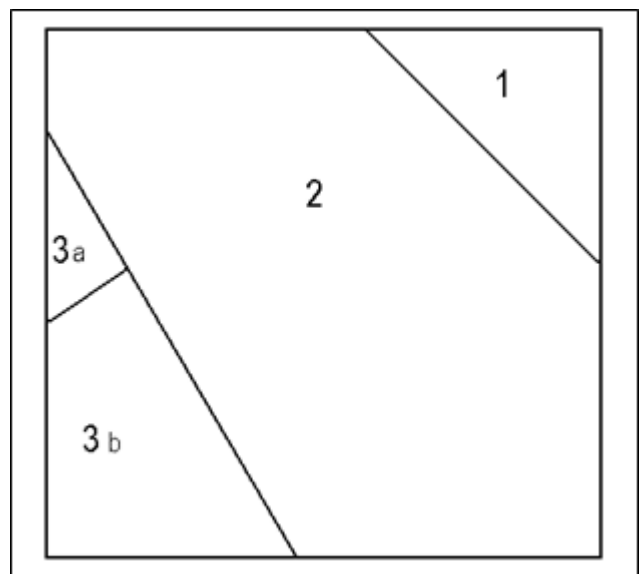
De torastenen op de Sinai, of Het ontvangen van de tafelen der wet (1960).

De compositie kan verdeeld worden in drie diagonale betekenisvelden.

1. GOD - wolk

- Door de liefde hunkeren God en mens naar elkaar. Zij zijn partners. Geen gapende kloof, maar toch een *afstand* die de eigenheid respecteert en ook echte nabijheid mogelijk maakt. Bijbels beeldverbod in eerste woord, dat ageert tegen de beeldengalerij van het Egyptisch polytheïsme. De *handen* van God zijn zichtbaar, maar zijn *gelaat* blijft discreet omhuld in intimiteit. In het Nabije Oosten visualiseert het gelaat de persoonlijke kern van iemands identiteit. Aan het hof moesten de dienaars steeds met strak neergebogen hoofd de koning benaderen. Geen sterveling is tijdens dit aardse leven bestand tegen de overweldigende luister van het 'zien' van God (cfr. Zon) Het sublieme levensdoel is om ooit God 'van aangezicht tot aangezicht te mogen zien (1 Kor. 13:12).

- Theofanie: godsopenbaring. Niet: antropomorfe gestalte; wel: natuurfenomenen of kosmische elementen (vuur, licht, wind, wolk, enz.).

GOD – torastenen

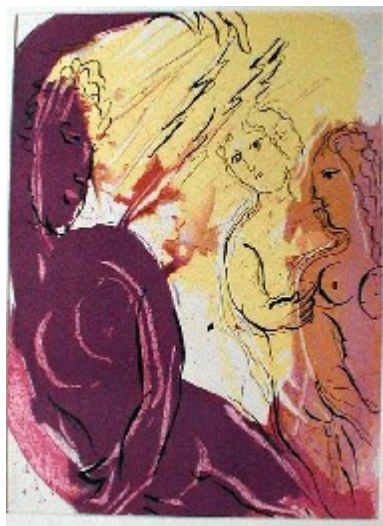
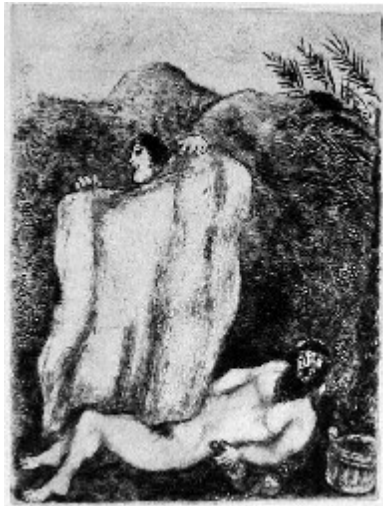
- aangereikt door twee handen: het geschenk-karakter en de heteronomie van de levenswoorden.
- Raakpunt tussen hemel en aarde (eerste helft 1 – 5 in handen van God; tweede helft 6 – 10 in handen van Mozes).

2. MOZES

- Mozes ontvangt de stenen tafelen der wet.
- In het middenvak: Mozes als bemiddelaar tussen God en het volk.
- Lichtbundels op het hoofd: lichtgloed die vanuit de wok dynamisch de wereld vult, zet zich neer op Mozes' hoofd (de 'verlichte'). Gods heerlijkheid weerkaatst zich op zijn gelaat. (Ex. 34:29: Toen Mozes de berg Sinaï afkwam, wist hij niet dat zijn gezicht glansde omdat hij met de Heer gesproken had.)
In de christelijke iconografie wordt Mozes vaak afgebeeld met twee hoorns (bv. De Mozes van Michelangelo in 1516 op het praalgraf van Julius II in de kerk van San-Pietro-in-Vinculi te Rome). Dit door een foutieve vertaling van de Hebreeuwse tekst (Ex. 34:29) naar het Latijn van de Vulgaat (400).
- Opengesperde mond en ogen: Mozes wordt overweldigd en gefascineerd door het luisterrijke Sinaïgebeuren. Sprakeloos vergaapt hij zich aan de theofanie in de lichtende wolk.
- Blote voeten: gebaar van deemoedig respect voor de heiligheid van de plaats. (Ex. 3:5-6. De Heer zei: Kom niet dichterbij, en doe je sandalen uit, want de plaats waar je staat is heilige grond.

Chagall en de bijbel: herken je volgende Bijbelverhalen?

In 1931 werd Chagall door een uitgever naar Palestina gestuurd, om vertrouwd te raken met het bijbelse landschap voor het maken van een reeks etsen over bijbelse onderwerpen. Later, in 1956 en 1960 maakte hij twee reeksen gekleurde lithografieën. In 1966 maakte hij een serie genaamd *Het verhaal van Exodus*, en een serie van twaalf lithografieën in samenwerking met Charles Sorlier, gewijd aan de twaalf stammen van Israël. Ook maakte hij modellen voor glasramen.

- Noachs naaktheid - Hoofd Goliath - Simson en Delilah - Verdrijving Paradijs - David met harp - Brandende struik